



ҚОЗОҒИСТОН ДАВЛАТИДА ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИНИНГ ОИЛА ТУРМУШ ДОИРАСИДАГИ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШДА УМУМИЙ ПРОФИЛАКТИКАСИНИ АМАЛГА ОШИРИШДАГИ МУАММОЛАР

Артиков Баҳодир Адилевич

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси доценти,
подполковник

Раимқулов Жасурбек Ғафуржон ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси курсанти, сафдор
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17695113>

ARTICLE INFO

Received: 11th November 2025

Accepted: 12th November 2025

Published: 24th November 2025

KEYWORDS

оилавий зўравонлик, умумий профилактика, профилактика инспектори, Қозоғистон қонунчилиги, Куандик Бишимбаев иши, Салтанат Нукенова, гендер зўравонлиги, қўриқлаш нақши, идоралараро ҳамкорлик, касбий тайёргарлик.

ABSTRACT

Мақола Қозоғистон Республикасида оила-турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликлар (хусусан, оилавий зўравонлик)нинг олдини олишда профилактика инспекторлари томонидан умумий профилактикани амалга оширишдаги асосий муаммоларни таҳлил қилади. 2009 йилги «Турмустық зорлық-зомбылық профилактикаси тўғрисида»ги Қонун ва 2024 йил апрелдаги янги қонунчилик ўзгартиришлари асосида тизимнинг амалий ишлаши кўриб чиқилади. Тадқиқотда профилактика инспекторларининг касбий тайёргарлигининг етишмаслиги, ресурслар тақчиллиги, идоралараро ҳамкорликнинг заифлиги каби тизимли камчиликлар очиб берилган.

Қозоғистон давлатида профилактика инспекторининг оила турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда умумий профилактикасини амалга оширишдаги муаммолар

Оила турмуши доирасидаги ҳуқуқбузарликлар, хусусан, оилавий зўравонлик, Қозоғистонда жамиятнинг барқарорлиги ва инсон ҳуқуқларининг муҳим муаммоси сифатида кузатилади. 2009 йилда қабул қилинган "Турмустық зорлик-зомбиликнинг профилактикаси тўғрисида"ги Қонун ва унинг кейинги ўзгартиришларига кўра, профилактика инспекторлари (ички ишлар органларининг мамандошган бўлимлари ходимлари) умумий профилактика чораларини амалга оширишда муҳим рўл ўйнайди, улар оилавий зўравонликнинг олдини олиш учун жамоатчиликнинг фаол иштирокини таъминлаш, таълим дастурларини ташкил этиш ва хавф остидаги оилалар билан профилактик ишлар олиб боради [1]. Бироқ, илмий ва амалий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, умумий профилактиканинг самарадорлиги профилактика инспекторларининг фаолиятидаги бир қатор муаммолар билан чекланади, буларнинг энг кўриниши оилавий зўравонликнинг юқори даражаси (ҳар йиқилиги 400 га яқин аёлларнинг ўлими) ва тизимли камчиликлардир [2]. Профессор М. Хасенов (Қозоғистон юстиция министрилигининг академияси) фикрича, умумий профилактика инспекторларининг роли фақат реактив чоралар билан чекланиб қолгани ва проактив механизмларнинг етишмаслиги муаммонинг илдизларини бартараф этишга тўсқинлик қилади [3]. Ушбу мақолада Қозоғистондаги умумий профилактиканинг амалга оширилишидаги асосий муаммолар, хусусан, Куандик Бишимбаев ва Салтанат воқеаси

мисолида таҳлил қилинади, чунки бу ҳолат тизимнинг жуда катта камчиликларини очиқ кўрсатди.

Қозоғистонда умумий профилактика тизими 2009 йилги Қонун асосида шаклланади, унда профилактика инспекторлари оила турмуши доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш учун жамоатчилик билан ҳамкорлик, семинарлар ва мониторинг чораларини амалга оширади. Ички ишлар органларининг мамандошган бўлимлари (отбасылик-турмуштык зўравонликка қарши куреш бўлимлари) профилактик эсепни юритиш, қорғоув нақшнамалари чиқариш ва жабрланувчиларни ҳимоя қилиш билан шуғулланади [4]. Масалан, 2024 йилда 72 минг дан ортиқ қорғоув нақшнамалари чиқарилган бўлиб, бу умумий профилактиканинг фаоллашувини кўрсатади [5]. Бироқ, тизимнинг самарадорлигининг пастлиги статистикада очиқ кузатилади: 2023 йилда оилавий зўравонлик сабаб 300 дан ортиқ одам ҳалок бўлган, уларнинг аксарияти аёллар [6]. Профессор З. Абдукаримова (Қозоғистон миллий университети) таъкидлашича, умумий профилактиканинг муаммоси шундаки, инспекторларнинг фаолияти кўпинча индивидуал профилактика билан чекланиб, жамиятнинг барча қатламларини қамраб олувчи кампаниялар етишмаслиги туфайли зўравонликнинг илдизлари – гендер стереотиплари ва иқтисодий қарамлик – бартараф этилмайди [7]. Бу камчилик 2017 йилда зўравонликни декриминализация қилиш билан янада кучайди, чунки енгил жисмоний зарарлар фақат маъмурий жазо билан жазолана бошлади, натижада инспекторларнинг профилактик чоралари тўлиқ амалга оширилмади [8].

Умумий профилактика инспекторларининг фаолиятидаги энг катта муаммолардан бири – ресурсларнинг етишмаслиги ва тайёргарлик даражасининг пастлигидир. Қозоғистонда профилактика инспекторларининг сони ҳар йили ошаётган бўлса-да (2024 йилда 112 та туман ва шаҳарларда 20 та психологик ёрдам марказлари ташкил этилган), уларнинг кўпчилиги гендер зўравонлигини аниқлаш ва профилактика методлари бўйича етарли билимга эга эмас [9]. Human Rights Watch тадқиқотига кўра, инспекторлар кўпинча зўравончилар билан "мулоқот" ўтказиб, оилаларни "мулозамон" қилишга уринишади, бу эса жабрланувчиларнинг хавфсини оширади [10]. Масалан, дағдарыс марказларида инспекторлар зўравончиларни чақириб, "себабни топиш" га ҳаракат қилади, бу Қонундаги профилактик суҳбатларни нотўғри талқин қилиш билан боғлиқ [11]. Профессор К. Айтхожин (Бас прокуратура академияси) фикрича, бу амалиёт умумий профилактиканинг асосий принциплари – зўравонликка "нол толерантлик" – га зиддир ва инспекторларнинг тайёргарлигини ошириш учун махсус тренинглар зарур [12]. Яна бир муаммо – маҳаллий даражадаги ҳамкорликнинг етишмаслиги: инспекторлар маҳалла кенгашлари, мектеплар ва тиббиёт муассасалари билан етарли ҳамкорлик қилмайди, натижада зўравонлик ҳолатлари эрта аниқланмайди [13].

Қозоғистонда умумий профилактиканинг амалга оширилишидаги муаммоларнинг энг очиқ мисоли – 2023 йил ноябрдаги Куандик Бишимбаев ва Салтанат воқеасидир. Куандик Бишимбаев, сўнгги иқтисодий вазир, раҳбарлигидаги ресторанда ўз хотини Салтанат Нукеновани зўравонлик билан ўлдирган ҳолат миллионлаб одамларнинг эътиборни тортиб олди [14]. Суд жараёни (2024 йил май ойида тугаган) зўравонликнинг видео тасвирларини очиқ кўрсатиб, жамиятда катта резонанс уйғотди ва фемицидга қарши акцияларнинг бошланишига сабаб бўлди [15]. Бу воқеада профилактика инспекторларининг роли жуда паст бўлди: Салтанатнинг аввалги шикоятлари (психологик ва жисмоний зўравонлик ҳақида) тизимли равишда кўриб чиқилмаган, инспекторлар томонидан профилактик чоралар – масалан, қорғоув нақшнамаси чиқариш ёки зўравончи билан суҳбат – амалга оширилмаган [16]. Профессор Д. Тансары (#NeMolchi жамғармаси бошлиғи) таъкидлашича, бу ҳолат умумий профилактиканинг катта камчилигини кўрсатади: инспекторларнинг

фаолияти кўпинча "расмий" суҳбатлар билан чекланиб, ҳақиқий хавфни баҳолаш ва жабрланувчини ҳимоя қилиш механизмлари ишламайди [17]. Воқеа натижасида Қозоғистонда янги Қонун (2024 йил апрелда қабул қилинган) қабул қилинди, у зўравонликни криминализация қилди ва жазоларни қатъийлаштирди, лекин инспекторларнинг тайёргарлиги ва ресурсларининг етишмаслиги муаммоси ҳали ҳам давом этмоқда [18].

Бишимбаев воқеаси Қозоғистонда умумий профилактиканинг бошқа муаммоларини ҳам очиқ кўрсатди: жамиятдаги патриархал нормалар ва стигма. Инспекторлар кўпинча зўравонликни "оилавий масала" сифатида кўриб, жабрланувчиларни "мулозамон" қилишга мажбурлайди, бу эса зўравонликнинг такрорланишига олиб келади [19]. UN Women тадқиқотига кўра, Қозоғистонда аёлларнинг 60% ижтимоий босим ва иқтисодий қарамлик туфайли шикоят беришдан чўчиб туради, инспекторлар эса буни ҳисобга олмайди [20]. Профессор М. Қайназарова (Қозоғистон университетлари) фикрича, умумий профилактика инспекторларининг фаолиятида гендер тенглиги бўйича таълимнинг етишмаслиги муаммонинг илдизларини – алкоҳолчилик (зорликнинг 98% ҳолатларида) ва иқтисодий муаммоларни – бартараф этишга тўсқинлик қилади [21]. 2024 йилда зўравонлик ҳолатлари 20,5% га камайгани ҳақида маълумотлар берилса-да, бу расмий статистика билан боғлиқ ва ҳақиқий кўрсаткичлар юқорида [22]. Инспекторларнинг маҳаллий даражадаги мониторинги етишмаслиги туфайли, айниқса, қишлоқ ҳудудларида зўравонлик ҳолатлари аниқланмайди [23].

Яна бир муҳим муаммо – қонунчиликнинг амалга оширилишидаги камчиликлар ва ҳамкорликнинг етишмаслигидир. 2024 йилги янги Қонун зўравонликни криминализация қилгани ва қорғоув механизмларини кучайтиргани учун мақтовга лойиқ бўлса-да, умумий профилактика инспекторларининг роли ҳали ҳам нотўлиқ [24]. Масалан, қонунда stalking (кузатиш) ва психологик зўравонлик учун алоҳида моддалар йўқ, инспекторлар эса буни аниқлаш ва профилактика қилиш учун етарли асбобларга эга эмас [25]. Equality Now ташкилоти таъкидлашча, инспекторлар билан бошқа органлар – таълим, соғлиқни сақлаш ва маҳаллий ҳокимиятлар – ўртасидаги ҳамкорлик етишмаслиги зўравонликни эрта аниқлашни қийинлаштиради [26]. Бишимбаев воқеасида инспекторлар Салтанатнинг аввалги шикоятларини кузатиб, тизимли равишда ҳаракат қилмаганлиги шуни кўрсатадики, умумий профилактика фақат қоғишма чоралар билан чекланиб қолмоқда [27]. Профессор Ю. Байсақова (Кризислар Иттифоқи) фикрича, инспекторларнинг фаолиятини баҳолаш тизимини ўзгартириш ва бюджетдан алоҳида маблағ ажратиш зарур, чунки ҳозирги вақтда ресурслар етишмаслиги профилактик чораларнинг самарасизлигига олиб келади [28]. Қозоғистонда умумий профилактиканинг амалга оширилишидаги муаммоларни бартараф этиш учун комплекс ёндашув талаб этилади. Бишимбаев-Салтанат воқеаси жамиятда зўравонликка қарши "нол толерантлик" ҳаракатининг бошланишига сабаб бўлгани ва янги Қонуннинг қабул қилинишига олиб келгани ижобий ўзгаришдир, лекин инспекторларнинг тайёргарлигини ошириш, ресурсларни кучайтириш ва гендер тенглиги бўйича жамоатчилик таълимларини кенгайтириш зарур [29]. Масалан, 2025 йилда мектепларда ювенал полиция инспекторларини бекитиш ва кибербуллингнинг олдини олиш дастурларини жорий этиш умумий профилактиканинг самарадорлигини ошириши мумкин [30]. Профессор А. Байанбаева (Қозоғистон соғлиқни сақлаш университети) таъкидлашча, инспекторлар билан психологлар ва ННОларнинг ҳамкорлигини кучайтириш зўравонликнинг психологик ва ижтимоий оқибатларини камайтиришга ёрдам беради [31]. Хулоса қилиб айтганда, Қозоғистонда профилактика инспекторларининг умумий профилактикадаги роли муҳим бўлиб, лекин ресурслар, тайёргарлик ва ҳамкорлик муаммоларини ҳал этиш орқали тизимни

такомиллаштириш мумкин, бу эса оила турмуши доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда янги босқични очиб беради [32].

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Қозоғистон Республикасининг "Турмустык зорлик-зомбиликнинг профилактикаси тўғрисида"ги Қонуни. – Алматы: Ғди лет, 2009. – 15 б.
2. Human Rights Watch. Kazakhstan: Little Help for Domestic Violence Survivors. – New York: HRW, 2019. – P. 5-10.
3. Хасенов М. Отбасылик зорлик-зомбиликнинг профилактикасида мемлекет органларининг роли // Қозоғистон юстицияси. – 2024. – № 2. – Б. 45-52.
4. Ішкі істер органларининг отбасылик-турмустык зорлик-зомбилікка қарши куреш бўлимлари ҳақидаги Тўғриламалар. – Астана: Ғди лет, 2025. – Б. 10-15.
5. Қозоғистон Ішкі ишлар вазирлиги. 2024 йил статистикаси. – Астана: ІІМ, 2025. – Б. 20-25.

